

L' A CENSURA VISTA PELS ESCRITORS CATALANS.
UNA APROXIMACIÓ CRÍTICA A UN ESTUDI INÈDIT

MIREIA SOPENA
Universitat de Barcelona

L'engatjament de Manuel López Abellán (1938-2011) amb la literatura catalana era més profund del que s'inferiria d'una mirada epidèrmica a la seva bibliografia. Podem aventurar-nos a afirmar que emanava tant d'uns orígens a què restà vinculat personalment i acadèmica des de l'estranger com de l'admissió per part seva d'una primera hipòtesi de caràcter científic, disseminada en el món de les lletres catalanes de la postguerra, en virtut de la qual la censura franquista havia obrat amb uns criteris particularment severes en judicar les literatures no oficials. En l'obra amb què es doctorà a la Universitat de Saint-Denis (París VIII), divulgà notícies —esparses i inèdites— sobre el grau de censura en alguns originals dels escriptors catalans, a què, per respecte a l'objecte d'interès d'altres col·legues, renuncià d'aprofundir en l'edició castellana de la seva tesi, el cèlebre *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* (1980).¹

De fet, la gènesi de la seva tesi s'arrela en una investigació de la primèria dels anys setanta consagrada a la censura en escriptors castellans i catalans,² aquells que quantitativament més havien produït en temps de restriccions. La va concebre juntament amb un company de militància socialista que havia ingressat a la Universitat d'Amsterdam abans que ell,³ el catedràtic Felip M. Lorda (1918-1992), doctorat el 1968 a la Universitat de Barcelona amb una tesi sobre la traducció ri-

1. «[...] ha quedado excluido el estudio de la literatura catalana por motivos prácticos, de extensión y división de tareas con otros colegas universitarios» (ABELLÁN 1980: 9).

2. *Ibidem*.

3. Consulta a Constance López Abellán, vídua de Manuel L. Abellán (correu-e, 3-I-2022).

biana de *L'Odissea*.⁴ Un dels seus primers mèrits va ser la recaptació de vuit mil florins holandesos procedents de la Facultat de Lletres i d'una fundació iberoamericana de la Universitat d'Utrecht,⁵ que, al seu torn, albergava un equip d'investigació dirigit per un altre militant socialista, Joaquín Rico Consuelo, i Klaas Wellinga, amb qui van establir una col·laboració «fructífera».⁶

La recerca, inicialment presentada com a «El arte literario español bajo la censura en el período comprendido entre 1950-1970», s'endegà el curs 1972-1973 amb estudiants del seu Seminari de Sociologia de la Literatura de l'Institut d'Estudis Hispànics de la Universitat.⁷ Si bé en les primeres fases del projecte el nombre de joves compromesos era significatiu, en el decurs dels mesos aquells que s'hi sentien menys implicats l'abandonaren i els directors acabaren treballant amb un nucli reduït que, en contrapartida, adoptà un paper més «entusiasta y activo».⁸ Van participar en les fases de concepció, estudi bibliogràfic, entrevistes i anàlisi de dades els alumnes Trotjje Flesseman, Reineke Bok, Ada Van der Erve, Elen Roof i Dick Bloemroad (alguns d'ells, com Roof, farien carrera en el món acadèmic).

4. Del 1964 al 1972 Felip M. Lorda s'havia cartejat amb Joan Triadú, a qui demanà consell per a les seves classes de llengua i literatura catalanes i, posteriorment, per a la tesi. Per les orientacions i la bibliografia que li facilità fent d'intermediari amb els editors, l'arribà a definir com «una mena de conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya» (Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Joan Triadú i Font, carta mecanoscrita de Felip M. Lorda a Joan Triadú, Hilversum, 30-V-1965).

5. En introduir-se l'euro el 1999, la taxa de conversió de 2,20371 florins equivalia a un euro.

6. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán. F. M. Lorda Alaiz, «Proyecto de estudio "La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta"», original mecanoscrit, 17-XII-1974. 52 ps.

7. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán. «Solicitud de subvención para realizar un trabajo de campo en relación con la investigación sociológico-literaria "El arte literario español bajo la censura en el período comprendido entre 1950-1970"», original mecanoscrit, s.sign. [1973-1974]. 2 ps.

8. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán. F. M. Lorda Alaiz, «Proyecto de estudio "La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta"», p. [2].

En la definició del marc metodològic conflüïren la formació i les inquietuds de tots dos directors, que, a desgrat de l'estatus distintiu entre el llicenciat i el catedràtic, assumiren el seu paper en igualtat de condicions intel·lectuals. Així com van declarar el deute amb la concepció històrica de Gramsci, Benjamin, Lukács, Sartre, Merleau-Ponty i l'entorn de la revista *Tel Quel*, van seguir especialment referents francesos en voga com Lucien Goldmann, l'Institut de Literatura i Tècniques Artístiques de Massa de la Universitat de Bordeus dirigit per Robert Escarpit i l'obra d'Enrique Gastón, que els animaren a treballar en la sociologia de l'escriptura (ESCARPIT 1965, GASTÓN 1974), una tradició sense continuïtat en els estudis sobre el món del llibre en català, més aviat de natura filològica o històrica.

En nom de tot el grup de recerca, el desembre de 1974 Felip M. Lorda elaborà un «informe provisional» intítulat «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970»,⁹ que presentà dos anys més tard a Basilea al congrés d'una entitat amb què s'havia involucrat des de la seva fundació, l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Hem de lamentar que la dedicació de Lorda per fer conèixer el seu treball de recerca i els resultats no es materialitzés en un article, en què hauria tingut l'oportunitat de madurar les tesis principals, per bé que la manca de difusió pública d'aquella ponència justifica que en aquest article examinem l'informe precursor dels estudis sobre la censura franquista a l'Estat espanyol. Que les seves conclusions siguin incompletes —i en part difoses en un article d'Abellán— no lleven en cap cas interès a l'exposició del mètode, el tractament de la informació recopilada i les observacions generals.

Segons el mecanoscrit signat per Lorda, el grup establí un corpus integrat per autors castellans i catalans que havien publicat als «Països Catalans» sota el règim franquista entre el 1950, represa d'una normalitat oficial, i el 1970, un cop destituït Manuel Fraga Iribarne. Sense

9. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974]. 74 ps. D'aquest original, que correspon a la versió castellana «Proyecto de estudio "La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta"», se'n conserva una còpia al Fons personal Manuel L. Abellán.

raonar els criteris pels quals havien desestimat altres autors, simplement registraren que la selecció obviava la qualitat literària dels títols, com havia declarat Robert Escarpit.¹⁰ En síntesi, després d'una primera fase en què preveien introduir-se en història econòmica, social, política i cultural, progressarien en el funcionament de la censura i els textos censurats a partir de la confrontació d'originals i obres editades, la correspondència entre autors iensors, i els processos judicials. Amb la documentació estructurada, idearien un qüestionari adreçat als autors que constituïria el pinyol de la recerca i que els permetria de verificar empíricament els seus supòsits teòrics.

Partiren de les hipòtesis que, en primer lloc, l'escriptor produeix el seu mecanoscrit en una situació i un sistema particulars i que, en segon lloc, la institucionalització de la censura abans i després del 1966 afectà les obres des de la redacció fins a la comercialització. Com a derivació d'aquests dos axiomes, es proposaren uns objectius generals per dilucidar la incidència de la censura i l'autocensura en els textos literaris: 1) els fonaments economicosocials i ideològics del règim, 2) l'origen, l'organització i el funcionament de la censura, 3) els criteris generals, l'evolució i l'aplicació en els textos en català, 4) els efectes en la temàtica, la tècnica i l'expressió lingüística, 5) les formes de resistència a la censura per part dels autors i 6) l'autocensura («o contracensura») tant de l'autor com de l'editor.

Si consideràvem les referències citades en l'informe i les fotocòpies conservades en l'arxiu personal de Lorda, és plausible que reconstruïssin les bases del règim a partir de l'escassa bibliografia i la premsa periòdica.¹¹ Per a la resta de punts redactaren uns objectius de recerca més específics, que esperaven resoldre amb la col·laboració personal dels autors, responsables de l'«autocensura explícita» (esforç de l'autor en canvis i supressions per aconseguir l'aprovació) i «auto-

10. Escarpit aclarí a *Sociologie de la littérature* que «nous ne définissons la littérature par aucun critère qualitatif» (ESCARPIT 1958: 21).

11. «Sobre la censura bajo el franquismo sólo ha habido opiniones, puntos de vista personales publicados en revistas o periódicos y mínimos datos difíciles de rastrear. En la medida en que han servido para el objeto de esta investigación se han utilizado» (ABELLÁN 1980: 10).

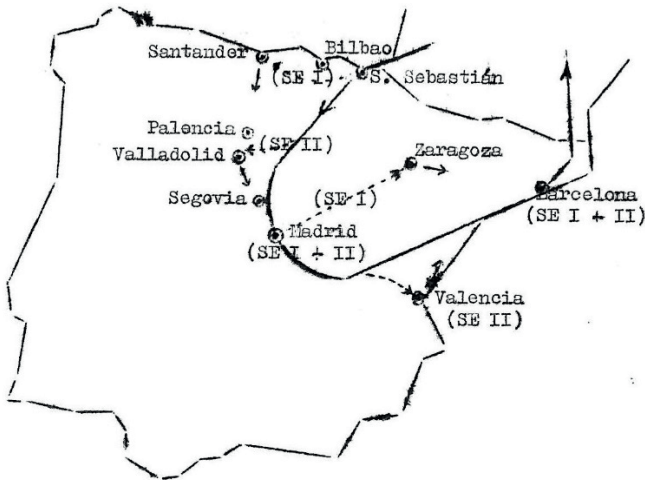
censura implícita» (hàbit inconscient i condicionant històric, social i familiar) (ABELLÁN 1982): *a*) acció del subjecte actiu, és a dir, el censor (dictamen): aprovació total, expressa o tàcita; reprovació total o parcial; *b*) reacció del subjecte pacient (recurs): en el cas de reprovació total, sense resistència i amb resistència (amb o sense èxit); en la reprovació parcial, sense resistència i amb resistència (amb o sense èxit), i *c*) accés legal al consum: negatiu o positiu (totalment o parcial).

Per influència de l'«estructuralisme genètic» de Lucien Goldmann, Abellán situa en espai preferent el caràcter funcional i significatiu de les estructures mentals que determinen l'obra —més que no pas la voluntat deliberada de l'autor— (ABELLÁN 1982), la qual estableix una relació homològica amb d'altres i, aplegades, articulen una totalitat. El principi de les homologies, conjugat amb l'anàlisi quantitativoempírica del treball de camp que havia fomentat l'escola historiogràfica dels *Annales*, els va permetre de comparar les dades del context social amb les remeses per un sol escriptor que, al seu torn, es podien relacionar amb les de tots els altres. Aquestes consideracions metodològiques menaren l'equip a l'acceptació del procediment que els va semblar més òptim: l'enquesta, un sistema empíric insòlit en la recerca sobre creació literària en català que corregia la manca d'accés als arxius de la censura.

A manera experimental, van preveure una preenquesta per a alguns autors. Abans de confegir-la el grup debaté si el format de les preguntes havia de ser tancat o obert, amb la voluntat d'exigir el mínim esforç als enquestats sense perdre matisos en les respostes. Es van inclinar per un qüestionari combinat, de caràcter obert i tancat, que enviaren per correu postal i arrodoniren amb una entrevista personal tant amb els autors que haurien atès la circular com els que la ignoraren. Amb les preenquestes de prova a mans, entre finals de maig i primeries de juny de 1974 els directors trameteren a tots els autors castellans i catalans una circular en què els garantien que les seves declaracions tenien una finalitat exclusivament científica «i que en cap de les fases del nostre treball no es farà al·lusió al vostre nom sense la vostra autorització prèvia i expressa».¹²

12. Biblioteca de Catalunya, Fons Xavier Benguerel, carta mecanoscrita de Felip M. Lorda i Manuel L. Abellán, [Amsterdam], 30-V-1974.

En les primeres respostes de mitjan juny es manifestaren les llacunes del qüestionari respecte de l'autocensura i l'evolució dels criteris delsensors, de manera que el grup en va redactar un de complementari que presentaria en les visites personals. Totes dues enquestes, amb què demostrarien empíricament les seves tesis, recollien informació sobre el títol, el gènere, l'any de redacció i l'any d'aparició de les obres publicades; el grau d'intervenció de la censura; els fragments censurats; el títol, el nombre de vetos, l'any, el gènere i els retocs d'autor en els inèdits; l'existència o no de prohibicions de representacions teatrals; el títol i l'any d'obres segrestades i jutjades; la formulació i la valoració dels criteris de censura; el judici de la censura en la qualitat literària; l'explicació de recursos per eludir la censura; la valoració dels canvis de la Llei de premsa de 1966; la percepció de l'autocensura i la relació entre els canvis polítics i els criteris de censura.

Itinerari dels dos subgrups de recerca.

(Font: F. M. Lorda Alaiz, «Proyecto de estudio “La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta”», annex IV, p. 2.)

El grup de viatge, compost pels dos directors, Flesseman, Bok i Van der Erve, es va escindir en dos subequips (SE I i SE II). Mentre que l'un feia una ruta per trobar els autors castellans, l'altre entrevistava els catalans. Per extreure la despesa prevista de transport, allotjament i dietes, van desplaçar-se amb els vehicles privats dels directors (l'Audi 60 de Lorda i el Simca 1000 d'Abellán) i, en el cas de Barcelona i rodalia, els entrevistadors van recórrer al suport logístic de Montserrat Guardiola, els professors Roberto Mansberger i Rafael Ballesteros, la família López Abellán, Francesc Vallverdú i Jordi Porta, que els donà accés al telèfon i el material d'escriptori de la Fundació Jaume Bofill, amb qui Lorda col·laborà en repatriar-se.¹³ De tornada a Amsterdam, els directors reconegueren que els dotze dies de ruta durant el setembre de 1974 havien estat insuficients per visitar personalment tots els autors, a qui no necessàriament havien pogut localitzar per concertar la cita *a priori*.

En les trobades personals, el grup certificà que la resposta majoritària havia estat positiva si no «entusiasta» i que si havien quedat qüestionaris per emplenar via postal no havia estat per cap temor o desconfiança, sinó més aviat per raons «de caràcter fortuït», com ara la dilació respecte del termini de sis setmanes que havien fixat, la distracció o la pèrdua dels qüestionaris. De fet, dels 62 autors catalans interrogats (197 en el cas dels castellans),¹⁴ només dos es negaren obertament a respondre (de qui en l'informe no es revelà ni la identitat ni les causes). Comptes fets, l'experiment es va basar, com a mínim, en les respostes de 22 autors conservades en els fons Abellán i Lorda: Xavier Amorós, Clementina Arderiu, Agustí Bartra, Miquel Bauçà, Xavier Benguerel, Pere Calders, Joaquim Carbó, Josep M. Castellet, Fèlix Cucurull, Josep M. Espinàs, Salvador Espriu, Tomàs Garcés, Sebastià Juan Arbó, Joan Oliver, Josep M. Palau i Camps, Teresa Pà-

13. Lorda va signar amb Gonzalo Crespo i Jordi Font una de les ponències que es recopilaren a *Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya* (1980), publicat per la Fundació Jaume Bofill.

14. En el seu quadre resum en figuren 61. En aquest total hi sumem Josep Vallverdú, de qui es conserva el qüestionari encara que no figura en la llista ni en els còmputos.

mies, Francesc Parcerisas, Manuel de Pedrolo, Maurici Serrahima, Estanislau Torres, Josep Vallverdú i Francesc Vallverdú.¹⁵

Els directors asseguraren que havien rebut 6 qüestionaris generals més, que provenien de la resta d'autors previstos en la nòmina del projecte: Miquel Arimany, Avellí Artís-Gener, Josep A. Baixeras, Maria Beneyto, Aurora Bertrana, Blai Bonet, Joan Brossa, Maria Aurèlia Capmany, Joaquim Casas Busquets, Xavier Casp, Noel Clarasó, Joan Colomines, Miquel Descot, Vicent Andrés Estellés, Sebastià Estradé, J. V. Foix, Ramon Folch i Camarasa, Joan Fuster, Pere Gimferrer, Domènec Guansé, Carles-Jordi Guardiola, Joaquim Horta, Rosa Leveroni, Miquel Martí i Pol, Terenci Moix, Alexandre Cirici Pellicer, Joan Perucho, Josep Pla, Baltasar Porcel, Vicenç Riera Llorca, Robert Saladrigas, Joan Sales, Ricard Salvat, Jordi Sarsanedas, Joan Teixidor, Joan Triadú, Lluís Valeri, Àlvar Valls, Jaume Vidal Alcover i Joan Vinyoli.¹⁶ Podem conjecturar que Villalonga i Rodoreda en quedaren al marge per la impossibilitat d'entrevistar-los personalment, però ignorem per quin motiu no hi figuren altres autors que eren al país com Jordi Maluquer, Joan Vila Casas i Guillem Viladot.

Presentades les dades tabulables, Lorda acumulà un seguit de declaracions anònimes de què avui, amb les enquestes arxivades, podem identificar l'autoria. En el total de 212 llibres que havien publicat els autors predominava la narrativa amb 135 títols, que contrastaven amb els 46 de poesia i els 31 de teatre. Van centrar els primers resultats de

15. De les 15 enquestes completament emplenades pels mateixos autors o, en les visites personals, pels autors i els entrevistadors, n'hi ha 11 al Fons Abellán (FP (Abellán)1(5)/2(3)) i 4 al Fons Lorda (en 1 cas, dues versions de l'enquesta d'un mateix autor, Bauçà). No hem localitzat la resta d'enquestes en els arxius personals que ens han pervingut dels autors. Si considerem el detall de material reportat pels investigadors, sospitem que no comptaven amb cintes magnetofòniques per a les entrevistes, de manera que les respostes són les recollides pels entrevistadors en els mateixos qüestionaris. En canvi, en el Fons Abellán sí que es pot documentar, posem per cas, que per fer via el sociòleg va buidar les targetes de l'AGA enregistrant-ne el contingut, que posteriorment va transcriure en els fulls intitolats «Cintas. Censura» (FP(Abellán)1(5)/2(3)).

16. Segons els càlculs de Lorda, en total 26 autors respongueren el primer qüestionari. Si hi sumem la resposta de Josep Vallverdú, en total haurien respost 27 i, doncs, s'haurien perdut 5 respostes.

l'informe les 212 novetats distribuïdes per gèneres i l'interval de temps transcorregut entre l'any de redacció i el de la comercialització, amb què el grup pretenia assegurar-se que els autors no havien expressat opinions esbiaixades com a víctimes de la censura (ABELLÁN 1980: 63): 29 obres s'havien difós en menys d'1 any, 41 entre 1-2 anys, 22 entre 2-3 anys, 5 entre 3-4 anys i 44 a partir de 4 o més anys (71 apareixien sense determinar). Per eludir els efectes censoradors, deu dels entrevistats havien publicat fora de l'Estat, entre els quals Xavier Amorós (*Història sentimental*, 1993; «Homenatge íntim a la Revolució d'Octubre», dins de *Desde España... en el cincuenta aniversario de la Revolución de octubre*, 1968), Agustí Bartra (*Odissen*, 1953) i Xavier Benguerel (*Sense retorn*, 1939; *La màscara*, 1947).

De tots els originals presentats a les dependències governamentals, elsensors van causar algun perjudici en el 31,5 %. En 11 títols, només ho van fer en una ocasió, com *Nihil obstat* (1965) de Miquel Bauçà i *Suburbi* (1985) de Benguerel; en 3 hi van intervenir dues vegades, com a *Estat d'excepció* (finalment intitolada *Acte de violència*, 1975) de Manuel de Pedrolo i *Els ulls i la cendra* (1966) d'Estanislau Torres, i a *Tocats pel foc* (1959) de Pedrolo van arribar a intervenir tres vegades com a resposta a la persistència dels editors, que, en rebre els vetos, arribaven a reclamar entre dues i tres reconsideracions de mitjana.¹⁷ Va ser mercès a les respostes de Pedrolo, i a la illació amb les dels altres, que el grup conclougué que aquest autor, el més prolífic dels entrevistats, havia estat igualment el més fustigat.¹⁸ Del conjunt d'obres perseguides per les autoritats en una etapa de recruament, 4 van arribar a judici, com a mínim *Un amor fora ciutat* (1970) del ma-

17. Sobre la censura en l'obra de Pedrolo, veg. l'entrevista de BENEYTO (1975: 256-258), PEDROLO (1978) i ALBERTÍ (1994). La censura a *Tocats pel foc* fou descrita a SOPENA (2006: 77-78). Per a la censura en les obres teatrals de Joan Oliver, Manuel de Pedrolo i Maria Aurèlia Capmany, veg. FOGUET i FELDMAN (2016).

18. Abellán difongué per primera vegada la censura en Pedrolo a l'article de la *Revista de Catalunya* (1989: 128). Les declaracions de Joaquim Carbó que hi reproduí foren: «És admirable l'actitud de Manuel de Pedrolo, el més genial —l'únic potser— dels nostres narradors, que escriu sempre sense inhibicions» (Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Joaquim Carbó, p. VIII).

teix Pedrolo per «immoral», *La generació literària dels 70* (1971, a cura d'Oriol Pi de Cabanyes i Guillem-Jordi Graells), en què col·laborà Bauçà, i *Dos pobles ibèrics* (1967) de Fèlix Cucurull.¹⁹

Sense proves textuais, els investigadors van excloure un estudi comparatiu de fragments mutilats *versus* publicats i es limitaren a completar l'aproximació empírica amb les declaracions dels autors, paradigma de la conceptualització de la censura tant en l'imaginari personal com col·lectiu. Només el 19% dels enquestats veié un ressort negatiu en l'autocensura (verbigràcia: Bauçà i Benguerel); per contra, el 34% asseverà que, a despit del propi control censorador, el valor literari de l'obra restava indemne (entre ells, Amorós, per a qui el mecanisme controlador podia ser un estímul, i Pedrolo). Avui sabem no sols que l'afirmació sobre la nul·la autocensura de Pedrolo apunta en l'únic article en català d'Abellán provenia de Joaquim Carbó, sinó que, per contra, en el qüestionari el mateix Pedrolo confessà sense subterfugis que s'autocensurava recreant espais geogràfics, tècniques i formes alternatius, a voltes infructuosament:

Sovint, m'he servit del simbolisme, de tècniques de l'absurd, de formes abstractes o, simplement, he situat l'acció de les obres en contrades imprecises o imaginàries. No sempre, ni de bon tros, amb èxit.²⁰

Era previsible que els autors convergissin en la interpretació de les normes seguides pelsensors, que a la dècada dels seixanta s'identificaven sense gaires dubtes amb uns criteris prou divulgats en el món cultural i que Abellán validà científicament en la seva monografia,

19. Joan Oliver relatà el procés judicial de l'obra de Pedrolo a BENEYTO (1975: 211-212). Per la censura a *Un amor fora ciutat*, consulteu MORENO I BEDMAR (2008: 38-43) i FOGUET I FELDMAN (2016: 141-142). Sobre la denúncia i la ulterior absolució del recull d'entrevistes d'Oriol Pi de Cabanyes i Guillem-Jordi Graells, veg. SOPENA (2006: 86-88).

20. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Manuel de Pedrolo, p. VIII. A Antoni Beneyto, Pedrolo li aclarí que «como todo el mundo, me he autocensurado, pero quizá no tanto como otros, como lo demuestra el hecho que aún tengo nueve obras no aprobadas por la Administración» (BENEYTO, 1975: 256).

categoritzant-los segons les opinions polítiques, la religió, la moral sexual i el llenguatge indecorós, per aquest ordre. Pere Calders, a qui el lector José Blat interdí en bloc un conte de les *Cròniques de la veritat oculta* (1955),²¹ remarcà la freqüent mutabilitat de les prioritats dels lectors derivada de la conjuntura política, que, amb independència dels relleus ministerials, sempre preservà la salvaguarda dels principis del Movimiento Nacional i combaté les declaracions catalanistes, vistes invariablement com una amenaça a la unitat sacrosanta espanyola:

[Els criteris] Han variat molt i amb una certa freqüència. A vegades els ha preocupat més la religió, o el sexe o algun factor polític de moments determinats.

Però sempre han estat intocables l'exèrcit i els instituts armats, i allò que en diuen «los principios fundamentales del Movimiento».

En el cas dels catalans, la censura sempre s'ha mostrat molt preocupada de vigilar-nos el «separatisme».²²

Certament, en conjunt la posició dels escriptors catalans sobre la censura concorda amb les principals línies d'interpretació dels historiadors arran de l'accés als arxius d'Alcalá —l'anomenat «període documentat», en paraules de Xosé Manuel Dasilva (2020)—, bé que l'examen de les enquestes enunciava algunes precisions. En sintonia amb Pere Calders, un altre testimoni recollit anònimament per Lorda sostingué que a partir de la segona meitat dels cinquanta l'ús del català es diluí com un factor negatiu a l'hora d'avaluar els originals, fora dels fragments pretesament «separatistes». Les declaracions més indulgents d'aquest escriptor de què no conservem l'enquesta confirmen fins a quin punt el règim havia aconseguit estendre entre l'opinió pública que la llengua catalana rebia un tracte d'igualtat respecte de l'única que era oficial, obviant posem per cas la prohibició integral infligida a les traduccions fins a la dècada dels seixanta:

21. Archivo General de la Administración, Cultura, c. 21/10670, exp. 1465.

22. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Pere Calders, p. vi.

Durant els anys quaranta, la censura difícilment autoritzava la publicació de llibres en català, sobretot en prosa. Entre els anys 50 i 54, comencen a ser donades facilitats. Després, crec que no hi ha discriminació entre castellà i català, excepte quan s'expressen opinions polítiques.²³

L'actitud governamental envers la llengua era l'element que diferenciava els autors castellans dels catalans, persuadits que els seus llibres havien estat víctimes d'un control més sever. Josep M. Palau i Camps donà testimoniança de la fixació del règim contra la llengua amb el propòsit de reduir-la a un àmbit domèstic, allunyada dels consumidors, i de desvertebrar-ne una unitat lingüística que per a ells podia fomentar l'emancipació nacional:

1. La lluita contra una llengua. Volem dir contra una llengua que ja ha estat treta de l'escola i quasi de l'església que, llastimosament, col·labora en aquest aspecte.

Caldria matisar[-ho] potser dient que, per exemple a Mallorca, o a les Illes, no és tan severa la censura ja que, segons ells, no s'escriu en català, sinó en mallorquí, menorquí, eivissenc, etc. Quan un autor de les Illes es trasllada al Principat, llavors la censura és més severa amb ell.²⁴

Desconcertats per una arbitrarietat de criteris que era dubtosament unificable des de les altes instàncies, els autors observaren que «la intervenció de l'atzar, lectura distreta, frases que no eren enteses, etc., produïen, de vegades, resultats molt diversos».²⁵ Un d'ells es va esplaiar en una anècdota que corroborava no sols la importància dels garants a l'hora de negociar amb la censura, sinó la prepotència amb què la superioritat dictaminava les resolucions, sense per això obviar la seva imatge pública:

23. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 55].

24. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Josep M. Palau i Camps, p. vii.

25. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 52].

Un amic meu, X-(16/,a, sub 1), editor de la revista X-(16/VI,a, sub 2), en ocasió que temés que la censura no li deixés passar un article, en anar-lo a presentar a censura es va fer acompanyar pel poeta sud-americà X-(16/VI,a, sub 3), que es trobava en la nostra localitat. Personats a la censura, primer va presentar el poeta al censor, el Sr. X-(16/VI,a, sub 4), i aquest digué, textualment: «Usted (dirigint-se al poeta sud-americà) habrá oído decir muchas cosas de la censura. Pues, ¡para que vea!...» i, a continuació, va segellar l'original sense tan sols llegir-lo.²⁶

Si hi hagué un qüestionari que contrastà amb la resta fou el de Sebastià Juan Arbó, tant és així que, en el seu cas en particular, no ha de sorprendre que, després d'admetre que li havien censurat *Tierras del Ebro*, *Camínos de noche* i *Verdaguer*, escrigués que el grau d'incidència de la censura en les seves obres havia estat nul i que ho reblés defensant que, per a ell, l'etapa més arbitrària, en què es depenia de dilatades negociacions, «duró poco».²⁷ D'alguna manera la seva posició, minoritària, fou secundada per un escriptor que aclarí que les opinions sobre la intervenció de la censura eren inevitablement subjectives i que ell no havia tingut cap obstacle per escriure frases que contravenien els principis de la moral nacionalcatòlica:

Moltes opinions en aquest respecte són subjectives. En el cas de la literatura juvenil, molts se les empesquen en erotisme i banalitats. Jo he pogut dir fins ara coses ben atrevides des d'un punt de vista clàssic i mai no he topat amb criteris de censor retrògrad, en fe a la veritat.²⁸

26. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 42]. Les referències entre parèntesis remetien a una codificació que van establir els mateixos investigadors i que preservava l'anonimat dels testimonis. Van conservar la correspondència entre codi i autor en un fitxer que van dipositar a l'Institut d'Estudis Hispànics, que no hem pogut localitzar.

27. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Sebastià Juan Arbó, p. vi. Sobre la censura en l'obra literària d'Arbó, veg. RAMIS (2015).

28. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 44].

Per als enquestats la notorietat de l'autor podia incidir en la valoració que la superioritat emetia sobre els llibres, llevat de Miquel Bauçà, Sebastià Juan Arbó, Josep Vallverdú i Pere Calders (que puntualitzà que «no sempre» havia estat un aspecte determinant). Aquests mateixos autors consideraven que les opinions polítiques no els perjudicaven (en concret, Bauçà, Juan Arbó i Calders, que matisadament repetí «no sempre»), a diferència de l'opinió contrària, defensada per tots els altres enquestats. De fet, Juan Arbó expressà que era únicament la tendència ideològica pròpia de l'autor la que incidia en el plantejament de l'obra:

Yo creo que [la censura] ha sido más importante en el cine y el teatro; en literatura, después de la época [++++] —ministerio Arias Salgado— la censura ha pesado poco; [++++] yo, tal vez, [++++] el corrector de mi obra, estrictamente literario, no he notado apenas nada. Ha dependido, en efecto, del carácter de la obra —y tal vez, en algunas ocasiones— de las tendencias del escritor, o de sus credos políticos o sociales. Tal vez sí.²⁹

En l'apartat que l'enquesta reservava a l'evolució política de la censura, la majoria definí els anys de Manuel Fraga Iribarne com «els temps més durs»,³⁰ mentre que per a un terç dels autors —entre els quals Agustí Bartra, Miquel Bauçà, Pere Calders, Joaquim Carbó, Tomàs Garcés, Sebastià Juan Arbó, Maurici Serrahima, Estanislau Torres, Francesc Vallverdú i Josep Vallverdú— la llei de premsa del 1966 llimà algunes de les normes més restrictives. En unes declaracions citades per Lorda, un dels testimonis atribuï a les reduïdes dimensions del mercat en català les concessions del règim, que alçà el veto de les traduccions pel cost polític que li hauria causat no fer-ho en la dècada dels seixanta, la de la «liberalització»:

Davant els tradicionals inconvenients que ha trobat la literatura d'expressió catalana, les autoritats, en determinats moments (anys 60), han

29. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, enquesta complementària de Sebastià Juan Arbó, p. 3.

30. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 48].

jugat també amb el minoritarisme de les nostres edicions per atorgar-les una llibertat que no tenien les edicions castellanes (el cas del període Fraga i de la, en gran manera involuntària, represa editorial catalana).³¹

No cal ni dir que la fiscalització de la censura sabotejà l'economia de les editorials, en especial si per raons comercials l'editor havia avançat en el disseny, la correcció i la compaginació abans de rebre el plàcet de les autoritats. Joaquim Carbó evocà el cas de *La sortida i l'entrada* (1962), en què l'editor Albertí, que havia imprès una coberta inspirada en un conte que posteriorment fou proscrit, demanà a l'autor que substituís el relat censurat per un altre de nou que pogués ser il·lustrat amb la coberta que ja tenien impresa:

Va succeir un cas curiós. Es tractava del meu primer llibre: *La sortida i l'entrada*. L'editor —Santiago Albertí— havia fet imprimir la portada amb un dibuix *ad hoc* que es referia a una de les narracions del llibre titulada «Els soldats». La censura la va desestimar, així com una altra —«L'anell»—. Com que el pressupost editorial era molt reduït, em vaig veure obligat a escriure una altra narració —«El permís»— que encaixava amb el dibuix de la portada.

Posteriorment, els dos contes censurats, amb un títol diferent, van passar en un recull que esmento amb el número 3 [de la llista que he fet] —*Solucions provisionals*—.³²

Entre els temes col·laterals que recolliren les enquestes, un testimoni anònim en denuncià un que és tant o més inextricable que les ingerències governamentals: la censura editorial. Bé que els directors de les publicacions periòdiques es podien escudar en la política editorial, ell acusà obertament la revista cultural en català més ambiciosa, *Serra d'Or*, de censurar els col·laboradors i els llibres ressenyats, exem-

31. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 48].

32. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Joaquim Carbó, p. II, *verso*. L'autor va narrar la seva experiència al capítol «La censura i els editors» de *Viure amb els ulls* (Catarroja: Perifèric, 2011).

ple de la triple censura amb què es revisava un original: autocensura d'autor, censura editorial i censura política. Que es produís un relaxament en les intervencions censuradores d'una esfera no obstava perquè no se'n produïssin en altres àmbits d'actuació o moments, marcats per la mutabilitat de modes i prohibicions:

La censura hauria d'ésser abolida. Insisteixo, però, en el dit a [l'aparatat?] 5.3: no és el mateix publicar *chez* Gallimard que publicar a *New Directions* o a *Screw*. Revistes com *Serra d'Or*, a Catalunya, tot i essent l'únic mitjà d'expressió, censuren els col·laboradors, els llibres i autors ressenyats, i fins i tot el text dels articles. De manera que la censura catalana passa per molts esglaons *interns*, que no són els del censor oficial. Tota censura, de govern o de grup, és indici de la seva fermesa i potència. L'alliberament censorial és un parany de falsa liberalització: fa uns anys tot escrit català era sospitós, després ho fou tot escrit polític... Ara es publica Lenin, i estudis sobre Andreu Nin, però està prohibida literatura de qualsevol mena sobre drogues, homosexualitat, pornografia, etc. Són els *ins* i *outs* de les etapes integradores.³³

Quan el grup posava fi a la seva recerca, l'escriptor Antonio Beneyto publicà en una editorial fundada per l'actual comte Godó un aplec d'entrevistes en profunditat a alguns dels autors seleccionats pel grup holandès: Joan Brossa, Salvador Espriu, J. V. Foix, Joan Fuster, Joan Oliver, Manuel de Pedrolo, Josep Pla i Baltasar Porcel. A *Censura y política en los escritores españoles* (1975) Beneyto, que Lorda i Abellán llegiren, cartografià l'activitat literària de la postguerra preocupant-se de la censura i els seus criteris, les diferències entre la llei del 1938 i la del 1966, l'autocensura, l'actitud dels escriptors envers les mutilacions i el grau d'intervenció censoradora en les traduccions, alhora que es va permetre incursions en la situació política i en l'hipotètic influx de les cultures catalana, basca i gallega en l'espanyola. En l'etapa liberalitzadora anunciada amb bombo i platerets, excepcionalment l'àmbit acadèmic i el mediàtic seguien un propòsit anàleg, apuntat en la cosmovisió dels antifranquistes.

33. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 65].

Un any després de l'aparició del llibre de Beneyto, Lorda s'immergí en la recerca sobre els escriptors catalans i repregué individualment la comunicació amb autors per requerir-los fragments censurats de les seves obres.³⁴ Un dels que més proves havia acumulat, Pedrolo, li transcrivé una mostra de paraules i textos obliterats en tres originals que no havia consignat en la primera enquesta: *Situació analítica* (1971), *Unes mans plenes de sol* (1972) i *Els elefants són contagiosos* (1973), en aquest darrer cas amb textos que prèviament havien aparegut a una revista que comptava amb la butlla de les autoritats, *Serra d'Or* (BENEYTO 1975: 257-258). La conservació documental de l'acció censoradora testimoniava una consciència històrica que, de fet, era compartida amb altres col·legues, com s'infereix de la carta que Fèlix Cucurull envià a Lorda, en què confessà que entre tots havien compartit la voluntat que s'estudiés el «fenomen censorador», per dir-ho amb la cèlebre fórmula d'Abellán:

Crec que ben poca cosa deu haver aparegut referent a la censura de llibres. Ho dic perquè en una reunió d'escriptors que vam tenir fa uns mesos, es parlà de nomenar una comissió per a estudiar aquest afer i, en vista de la manca de dades que semblava existir, precisament jo vaig proposar que es possessin en contacte amb vós. Suposo que ho hauran fet.³⁵

L'estudi de Lorda sobre la censura en els escriptors catalans restà inèdit (probablement per una orientació professional altra en tornar a Catalunya el 1977, quan s'abocà a l'activitat parlamentària). Va ser Abellán qui el 1989, convertit en la principal autoritat sobre la matèria, repregué la comunicació presentada pel seu col·lega tretze anys enrere a Basilea, que per a ell havia estat «un dels primers intents d'esbrinar la influència de la censura franquista en la literatura catalana» (ABELLÁN 1989: 126, VAN DEN HOUT 1997: 117-118). Abellán comentà les taules elaborades a partir dels qüestionaris i reproduí algunes de les declaracions, encara sense identificar-ne l'autoria. En concret, hi

34. Arxiu Francesc Parcerisas. Carta mecanoscrita de Felip M. Lorda, Amsterdam, 16-I-1976.

35. Arxiu Felip M. Lorda, carta mecanoscrita de Fèlix Cucurull a Felip M. Lorda, Arenys de Mar, 4-II-1976.

donà a conèixer els gèneres més censurats, el temps transcorregut entre la redacció i la comercialització de l'original dels escriptors catalans, i l'escull insalvable que sovint havien representat per a la literatura catalana els textos presumiblement «separatistes».

D'aquell article va fer fortuna especialment l'afirmació d'Abellán per la qual Pedrolo és «un índex indubtable i fins i tot paradigmàtic del tractament infligit per la censura a la literatura catalana» atès l'arc temporal entre l'any de redacció i el de publicació. El bloc dels qüestionaris l'indueix a concloure que havia estat l'escriptor més censurat, tant per les enquestes enviades pel mateix Pedrolo com per una confrontació amb les dels altres escriptors. Ben cert, en comparació amb la resta de qüestionaris rebuts, més aviat lacònics, l'enquesta de Pedrolo oferia exemples incontrovertibles sobre el lapse de temps, el nombre d'obres censurades i les pàgines afectades de la seva producció, mal que l'etiqueta de «víctima exemplar» que li assignà Abellán pel nombre de vetos negligia l'alt nivell de productivitat de l'escriptor.

Així com a *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* Abellán complí els objectius determinats en el projecte del grup de recerca, l'informe de Lorda es limitava a recollir les estadístiques i a cloure amb una reflexió massa general sobre els límits i els efectes de la censura en la creació literària, sense desenvolupar-ne el funcionament, els criteris en els originals en català, les conseqüències dels vetos, les actituds resistents dels autors ni la incidència de l'autocensura. La seva aproximació, tan declaradament provisòria que no es podia parangonar amb una monografia de fons com la d'Abellán, té el mèrit de presentar el desenvolupament d'un treball de camp que va marcar l'evolució de la historiografia de la censura a l'Estat, unes conclusions estadístiques de validesa global i un enfilall de testimonis catalans que preservaven vivament el record de la seva experiència, sense el sedàs del pas del temps ni de la interposició d'altri.

Si l'informe de Lorda dialoga amb un capítol de l'obra divulgadora d'Abellán és el que versa sobre les enquestes dels escriptors en castellà. Així com el primer raonà els objectius del grup de recerca i posà ordre en les xifres aportades pels escriptors en català, el capítol d'Abellán revelà la font de referència per a la localització dels escrip-

tors i presentà els resultats de les enquestes dels escriptors en castellà,³⁶ una lectura empírica que, basant-se en les seves interpretacions, ha derivat en una acumulació de treballs d'altres estudiosos merament quantitativus. El mecanoscrit de Lorda, que per raons acadèmiques aprofundeix més que el seu col·lega en la metodologia de recerca, constitueix un breu manual de recerca que treu a llum l'originalitat de l'enfocament sociològic en què es van basar, la cohesió del grup de professors i estudiants, la solvència dels referents intel·lectuals, el grau de planificació de la recerca, la profunditat de les hipòtesis, el rigor del mètode i l'autocrítica, valors de plena vigència malgrat els avenços en els estudis de censura.

Les enquestes en què tots dos recolzaren les seves conclusions abans no es pogués accedir als arxius de la censura —que recullen les seqüeles de la repressió en els llibres en català, les impressions dels escriptors sobre el grau d'intervenció i algunes mostres de fragments interdits— són d'una tal veracitat que posteriorment van ser avalades pels estudis d'ABELLÁN (1980), Maria Josepa GALLOFRÉ (1991) i Lidwina M. VAN DEN HOUT-HUIJBEN (2015). Tot i que en l'actualitat els qüestionaris han estat superats per la recerca dels darrers anys, suposen una font de consulta indispensable per reconstruir amb precisió l'obra literària dels escriptors enquestats. Aquell primer estudi sobre la censura franquista representa, en darrer terme, una invitació a explorar la branca de la sociologia literària que inspirà els seus directors.

BIBLIOGRAFIA

ABELLÁN (1980): Manuel L. Abellán, *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península.

ABELLÁN (1982): Manuel L. Abellán, «Censura y autocensura en la producción literaria española», *Nuevo Hispanismo. Revista Crítica de Literatu-*

36. Una de les obres de consulta, no prou exhaustiva, fou *Quién es quién en las letras españolas*, publicada per l'Instituto Nacional del Libro Español, 1973 (ABELLÁN 1980: 57-66).

- ra y Sociedad*, núm. 1 (hivern), ps. 169-180. Reproduït a *Represura. Revista de Historia Contemporànea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 4 (2007).
- ABELLÁN (1989): Manuel L. Abellán, «Apunts sobre la censura literària a Catalunya durant el franquisme», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 27 (febrer), p. 123-132. Reproduït a *Represura. Revista de Historia Contemporànea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 6 (2009).
- ALBERTÍ (1994): Santiago Albertí, «Una incidència de censura de Manuel de Pedrolo», *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 6, ps. 223-229.
- BENEYTO (1975): Antonio Beneyto, *Censura y política en los escritores españoles*, Barcelona: Euros.
- DASILVA (2020): Xosé Manuel Dasilva, «El estado de la investigación sobre la censura franquista en las letras gallegas», dins: María José Olaziregi i Lourdes Otaegi (eds.), *Censura y literatura. Memorias contestades*, Berlín: Peter Lang, ps. 48-53.
- ESCARPIT (1958): Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature*, París: Presses Universitaires de France.
- ESCARPIT (1965): Robert Escarpit, *La révolution du livre*, París: Unesco / Presses Universitaires de France.
- FOGUET i FELDMAN (2016): Francesc Foguet i Sharon G. Feldman, *Els límits del silenci. La censura del teatre català durant el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GALLOFRÉ (1991): Maria Josepa Gallofré, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GASTÓN (1974): Enrique Gastón, *Sociología del consumo literario*, Barcelona: Batlló.
- MORENO I BEDMAR (2008): Anna Maria Moreno i Bedmar, «Cas Pedrolo: censurat», *Quaderns pedrolians*, núm. 1 (tardor-hivern), ps. 33-46.
- PEDROLO (1978): Manuel de Pedrolo, «El meu gra de sorra a la història de la censura», *Serra d'Or*, núm. 226-227 (juliol-agost), ps. 43-44.
- RAMIS (2015): Josep Miquel Ramis, «La censura en las novelas de los años treinta de Sebastián Juan Arbó», *Represura. Revista de Historia Contemporànea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, nova època, núm. 1, ps. 108-145.
- SOPENA (2006): Mireia Sopena, *Editar la memòria. L'etapa resistent de Pòrtic (1963-1976)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VAN DEN HOUT (1997): Lidwina van den Hout, «Sobre la censura i l'obra de Manuel de Pedrolo. El cas d'Acte de violència», *Revista de Catalunya*,

nova etapa, núm. 124 (desembre), ps. 117-118. Ed. cast. i ampliada a «La censura y el caso de Manuel de Pedrolo. Las novelas “perdidas”», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 4 (2007).

VAN DEN HOUT-HUIJBEN (2015): Lidwina M. van den Hout-Huijben, *El rojo crítico. Expansión de la literatura catalana bajo censura (1962-1977)*, tesi doctoral, Universitat de Groningen, <https://www.rug.nl/research/portal/files/17027535/Binder1.pdf>.